

Наталія Валеріївна Калинюк,

кандидат педагогічних наук, начальник центру мовної підготовки Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті розглянуто основні педагогічні умови та методи формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, зокрема оптимізацію змісту навчання, вибір відповідних методів, форм і засобів навчання, створення на заняттях атмосфери доброзичливості та взаємоповаги.

***Ключові слова:** професійно-комунікативна компетентність, майбутні офіцери-прикордонники, педагогічні умови, методи формування, курсанти, суб'єкт-суб'єктні відносини.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап реформування системи військової освіти характеризується пошуком і втіленням шляхів радикального підвищення професіоналізму та загальної культури військових фахівців. Оскільки ефективність вирішення поставлених перед прикордонниками завдань багато в чому визначається якістю підготовки офіцерських кадрів, проблема формування їх професійної компетентності стає актуальним напрямком педагогічних досліджень. Серед ключових компетентностей, які повинен опанувати майбутній офіцер-прикордонник, професійно-комунікативна компетентність має пріоритетне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор, надає можливість зробити висновок, що проблема формування комунікативних умінь і навичок майбутніх фахівців знайшла широке відображення в наукових працях психолінгвістів (С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, Б. Баєв, М. Жинкін, І. Зимня,

А. Маркова, О. Леонтєв, Н. Тализіна, Г. Костюк, І. Синиця, Є. Ільїн, Л. Столяренко). Зазначену проблему у своїх методичних працях порушували М. Пентилюк, О. Горошкіна, Л. Паламар, Л. Петровська, Т. Окуневич, Т. Левшенко, С. Борисенко, Л. Златів, Т. Симоненко, О. Уваркіна, Є. Ісаєв. Аналіз сучасних досліджень з цієї проблеми, педагогічний досвід виявив потребу в серйозній увазі до рівня сформованості професійно-комунікативних умінь та навичок курсантів і слухачів вищого навчального закладу (далі – ВНЗ) Держприкордонслужби та недостатню розробленість цієї проблеми у науковій літературі.

Метою статті є обґрунтування педагогічних умов формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі їх фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників – складний і багатоетапний процес, який залежить від цілого комплексу психолого-педагогічних умов. Педагогічні умови формування професійно-комунікативної компетентності – це сукупність дій, що спрямовані на поетапне моделювання й ефективне функціонування процесу становлення і розвитку належного рівня такої компетентності.

У Новому тлумачному словнику української мови поняття “формувати” окреслено як “надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо; виробляти певні якості, риси характеру тощо” [14, с. 666]. У педагогіці формуванням називають процес становлення особистості в результаті об’єктивного впливу спадковості, середовища, цілеспрямованого виховання та власної активності (самовиховання), педагогічне управління індивідуальним становленням людської особистості.

Що таке розвиток? Розвиток – це специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного. Відомий український психолог Г. Костюк писав: “Розвиток – безперервний процес, що виявляється у

кількісних змінах людської істоти, тобто збільшення одних і зменшення інших ознак (фізичних, фізіологічних, психічних тощо). Однак він не зводиться до кількісних змін, до зростання того, що вже є, а містить “перерви безперервності”, тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються під час самого розвитку та зникнення старих” [15, с. 44].

Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можна визначити як процес цілеспрямованого і систематичного впливу на мотиваційну, когнітивну й емоційну сферу курсантів, метою якого є становлення такої особистості, яка усвідомлює значення комунікативної складової своїх професійних обов’язків, має розвинуті морально-особистісні якості та практичні вміння офіцера-прикордонника у сфері професійної комунікації, що забезпечують вибір ним свідомої поведінки відповідно до професійно-етичних і комунікативних норм.

Виховні можливості навчального процесу при цьому виявляються у змісті, організації та методах навчання, впливу особистості викладача. Зокрема, важливим є врахування закономірностей педагогічного процесу. Поняття “закономірності” означає стійкі, повторювані і суттєві зв’язки в педагогічному процесі, реалізація яких надає можливість досягати ефективних результатів. Щодо формування професійно-комунікативної компетентності, насамперед, слід вести мову про такі закономірності: спрямованість навчання та виховання на вирішення завдань формування професійно-комунікативної компетентності курсантів; діяльний характер навчання і виховання; єдність потребнісно-мотиваційної сфери та навчально-пізнавальної активності курсантів; повага і вимогливість до курсантів, формування їх особистісної, офіцерської гідності в процесі навчання та виховання; забезпечення ситуації успіху при опануванні професійно-комунікативних знань; взаємозв’язок процесів освіти і професійно-етичного самовдосконалення курсантів.

Окрім закономірностей, основними вимогами до практичної організації навчально-виховного процесу є й низка дидактичних принципів. Для

формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення мають такі загальні принципи: навчання повинно бути науковим і мати світоглядну спрямованість; навчання повинно бути проблемним, активним та свідомим, доступним, систематичним, послідовним, міцним, невідривним від виховання. Серед специфічних принципів слід вказати на принципи гуманності, вимогливості, субординації, наступності, виховання в колективі, нормативності тощо. Урахування зазначених закономірностей і принципів допомагає визначити умови для формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Учені визначають різні умови формування компетентностей, залежно від її виду. Зокрема М. Михайліченко вважає, що найважливішими педагогічними умовами формування громадянської компетентності майбутніх учителів є врахування у процесі професійної підготовки основних положень компетентнісного, діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів, закономірностей і принципів формування громадянської компетентності; програмно-цільовий підхід до професійної підготовки; використання можливостей фахових дисциплін; спрямована соціалізація майбутніх учителів у соціокультурному середовищі ВНЗ у процесі громадської роботи [2, с. 12].

На думку Г. Андрєєва, для формування професійно-етичної культури майбутніх працівників Міністерства внутрішніх справ важливо :1) сформувати у курсантів гуманістичні уявлення, поняття, погляди, переконання, що передбачає цілеспрямований та систематичний вплив на їхню свідомість; 2) забезпечити набуття курсантами практичного досвіду, коли вони змушені виявляти мужність, відповідальність, наполегливість, толерантність тощо; 3) створювати ситуації успіху, моральної добротворчої діяльності курсантів [1].

Н. Тимченко вважає, що для формування професійно-етичних якостей майбутніх службовців-митників необхідними є такі основні процедури: раціональний добір навчального матеріалу; комплексне і творче застосування активних методів навчання, їх оптимальне поєднання з урахуванням

особливостей курсанта, групи; вироблення відповідних способів професійної поведінки; встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії (і взаємовпливу) викладача та курсантів, створення позитивних взаємин між ними [11, с. 10].

У психолого-педагогічній літературі (І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, Л. Виготський, Н. Вознюк, О. Пошетун, О. Сухомлинська) відстоюється думка про те, що початковим етапом формування моральної поведінки (а також і в професійній сфері) є опанування особистістю моральних цінностей та моральних знань, а кінцевим етапом засвоєння етичних знань є моральна поведінка. Загалом учені визначають такий ланцюжок: етичні знання – етичні поняття – моральні переконання – моральні потреби – моральні якості – моральна поведінка.

Отже, першою ланкою у процесі формування професійно-комунікативної компетентності слід вважати професійно-комунікативні знання, які курсант здобуває у процесі навчання через ознайомлення із суттю професійної моралі, її змістом, функціонуванням у суспільстві, системою її вимог і санкцій за відхилення від встановлених норм. Професійно-комунікативні знання стають особистим надбанням курсанта, переростають в його переконання, що у свою чергу призводить до зміни поглядів на навколишню дійсність.

На важливе значення понять при формуванні світогляду особистості вказували С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, К. Альбуханова-Славська та ін. Одним з перших учених, хто опрацював особливості формування понять у процесі навчання, був Л. Виготський. Він вважав, що при цьому важливо, насамперед, вчити виокремлювати різні сторони, властивості, структури, зв'язки, дії певних подій або явищ [13, с. 144]. П. Гальперін, досліджуючи можливості засвоєння нових понять, розробив теорію про кероване формування розумових дій, понять та образів – інтеріоризацію. Дослідник вважав, що батьки, викладачі подають приклад орієнтовної діяльності, і ці знання у суб'єктів навчання переходять у внутрішній план – формування нових знань, умінь, здібностей та психічних властивостей [6, с. 500]. На думку вченого, для того, щоб поняття сформувались повно і безпомилково, діяльність учня повинна будуватися на

певній орієнтовній основі, тобто вчитель повинен давати учню готовими всі суттєві ознаки об'єктів [13, с. 146–147]. Пізніше основні прийоми розумової діяльності, необхідні для формування різних видів понять, а також способи навчання цих прийомів (через різні види абстракції, насамперед ізолювання, підкреслення або розчленування) визначили Д. Богоявленська, С. Жуйкова, Н. Менчинська.

Для роботи з формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має позиція Є. Шиянова та І. Котової. Учені зазначають, що основним шляхом формування понять є навчання. При цьому “провідним засобом є зміст навчання. Основною зброєю формування понять є слово як носій соціального досвіду. Засвоєння значень, їх розвиток, уточнення та збагачення здійснюються за допомогою слів” [13, с. 145]. Це означає, що для формування професійно-комунікативної компетентності важливе значення має надання курсантам знань про професійний обов'язок, честь та основні моральні якості особистості. На основі цих знань у курсантів формується система їх моральних поглядів і переконань. Щодо рівня знань курсантів про основні етичні категорії можна зробити висновок, передусім, за соціальними та моральними поняттями, які сформувалися в них, а також їхніми поглядами на професійні права й обов'язки, іншими моральними якостями.

Отже, з урахуванням того, що для формування професійно-комунікативної компетентності велике значення має надання курсантам знань про професійний обов'язок, честь та основні моральні якості особистості, однією з педагогічних умов формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників слід вважати оптимізацію змісту навчання курсантів у ВНЗ через надання їм професійно-комунікативних знань і пов'язаних із цим понять.

Необхідність формування професійно-комунікативної компетентності через надання курсантам відповідних знань визначає та способи й умови навчання, тобто підбір відповідних методів, форм і засобів навчання. З огляду

на це, ще однією педагогічною умовою формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є вибір відповідних методів, форм та засобів навчання.

Методи навчання, на думку В. Нагаєва, – це, насамперед, система способів управління пізнавальною діяльністю суб'єкта навчання [4, с. 145]. Що стосується формування професійно-комунікативної компетентності, тут необхідним є врахування позиції В. Сластьоніна, І. Ісаєва, Є. Шиянова та ін. про те, що для формування моральних уявлень, а звідси – і моральної поведінки, важливе значення має відповідна організація навчальної діяльності [9, с. 55]. Насамперед, необхідно, щоб людина перебувала в умовах морального вибору, змушена була постійно самостійно приймати те чи інше рішення. Свого часу ще Дж. Локк надавав великого значення моральним вправам. Це може бути моделювання педагогічних ситуацій, пов'язаних із моральним вибором. У цьому випадку курсанти більш продуктивно будуть освоювати навички та вміння, які потім знадобляться їм у роботі. Цим завданням якнайкраще відповідають можливості активних методів навчання, що передбачають практичне вирішення курсантами професійно-етичних завдань.

Окрім цього, при виборі методів навчання важливо враховувати позицію Н. Нікандрова про те, що вибір методу залежить і від певної форми заняття, зокрема лекції, семінару, практичного заняття. На думку вченого, кожній організаційній формі навчання властиві провідні методи. З огляду на це, у роботі з формування професійно-комунікативної культури на різних формах занять необхідно використовувати різні методи: лекційні заняття можна проводити із застосуванням методу проблемного викладу, на семінарських та практичних заняттях бажано використовувати такі методи активного навчання, як дискусійні, тренінгові, ігрові і проблемні, а самостійна робота повинна здійснюватися в межах дослідницького методу.

Як зазначає С. Смирнов, активними методами навчання слід вважати ті методи, які реалізують установку на більшу активність суб'єкта в навчальному процесі, на противагу так званим традиційним підходам, коли учень відіграє

більш пасивну роль [10, с. 169]. Серед активних методів С. Смирнов називає дискусійні методи, тренінги, ігрові методи та проблемні методи. Зокрема, елементи дискусії (суперечки, зіткнення позицій, зумисного загострення протиріч у навчальному матеріалі) можна використовувати у будь-яких формах навчання, у тому числі на лекціях. Результати таких дискусій, особливо коли створюються конкретні ситуації морального вибору, на думку вченого, набагато сильніше модифікують поведінку людини, ніж просте засвоєння окремих моральних норм на рівні знання.

Одним з ефективних та апробованих на практиці способів активізації особистісного, а через це й професійного, самовизначення, як зазначає К. Абульханова, є *тренінг*, який становить собою систему спеціально організованих розвиваючих взаємодій між його учасниками. Ці взаємодії містять такі складові: професійний зміст, розвиваюча ситуація, процес взаємодії, способи організації і реалізації цієї взаємодії, готовність до взаємодії, внутрішньоособистісні умови його продуктивної реалізації та результати взаємодії як внутрішньоособистісного перетворення його змісту [8, с. 149].

Ще одним важливим активним методом для формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є *ігровий метод*. С. Смирнов говорить про різні види ігор, які використовують як з навчальною метою, так і для вирішення реальних проблем (навчальні, імітаційні, рольові, організаційно-діяльнісні, операційні, ділові, управлінські, військові, інноваційні тощо) [10, с. 173]. Загалом у роботі з формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можливе використання таких ігрових методів, як *ігри-вправи*, *ігрові дискусії*, *ігрові ситуації*, *рольові та ділові навчальні ігри* [12, с. 185]. І в дискусійних методах, і в тренінгових, і в навчальних ділових іграх важливе значення мають *елементи проблемності*. Девіз проблемного навчання: “Не від знання до проблеми, а від проблеми до знань” [10, с. 175]. Проблемне навчання передбачає необхідність проблемного запитання, проблемного завдання, проблеми, проблемної ситуації. У роботі з формування професійно-

комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можливе використання таких методів проблемного навчання, як *проблемний виклад, частково-пошуковий чи дослідницькі методи* [12, с. 182].

Окрім цього, важливе значення для формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників має створення відповідної атмосфери на заняттях, певний рівень спілкування викладачів і курсантів. Представники особистісно орієнтованого підходу, зокрема І. Бех, О. Бондаревська, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, І. Якиманська та ін., вказують на важливість недирективної особистісно-орієнтованої взаємодії у моральному вихованні. За особистісно орієнтованого підходу основною стратегією є ставлення педагога до курсанта як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку. Ця стратегія передбачає безумовне визнання особистості суб'єкта навчання, його прийняття, розуміння й оптимістичне прогнозування. Учені наголошують на важливості створення при цьому атмосфери доброзичливості та взаємоповаги, на необхідності відмови від негативних оцінних суджень і порівняння з іншими. Л. Подоляк та В. Юрченко зазначають, що справжній виховний вплив базується, насамперед, на позитивних емоціях [7, с. 209].

Ш. Амонашвілі, Ю. Орлов вказують на важливість побудови взаємин між педагогом і студентом на засадах рівності та діалогічності. Викладач повинен намагатися уникати категоричних приписів, не ставитися до студентів як до пасивних об'єктів своїх впливів, зважати на їх психічний стан, поважати життєвий досвід, переконання і цінності. Саме такі відносини, на думку вчених, є необхідними для морального розвитку молодшої людини [5].

Щодо діалогізації мовлення, то Г. Михальська вказує на такі основні принципи: 1) увага до адресата (соціальний стан, вік, інтереси тощо); 2) близькість змісту мовлення інтересам та життю адресата (природа людини є такою, що вона сильніше переживає за те, що стосується її особисто); 3) конкретність – допомагає сприймати слово (що необхідно для розуміння і запам'ятовування); 4) дружелюбність – ваш співрозмовник є вашим другом;

5) відвертість, щирість – “ораторська чесність”; 6) об’єктивність – увага до інших думок та концепцій (з аудиторією потрібно говорити на рівних, без менторства) [3, с. 94–104].

Для ведення діалогу необхідно знати правила ефективного вислуховування і вміти ними користуватися. Ефективне вислуховування полягає у здатності зосередитися на мовленні співрозмовника, точно сприйняти, з’ясувати ідеї, думки, емоції, стосунки та, нарешті, зрозуміти його. На думку Л. Подоляк і В. Юрченка, для ведення ефективного педагогічного діалогу викладач повинен: намагатися зрозуміти курсантів та об’єктивно їх оцінювати; емоційно відгукуватися на емоційні стани і поведінку курсантів; обирати щодо кожного курсанта такий спосіб звертання, в якому найкраще поєднується індивідуальний підхід з утвердженням колективістських принципів моральності; бути підготовленим до ведення діалогу з будь-яким курсантом; дотримуватись норм педагогічної етики, бути вимогливим щодо етичних норм і до себе, і до курсантів; визнавати свої помилки у взаєминах з курсантами [7, с. 255].

Важливе значення при формуванні професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників має особистий приклад викладача. Викладач повинен власним прикладом учити курсантів слухати співрозмовника, поважати думку інших людей, брати на себе відповідальність за свої слова та вчинки. У цьому випадку важливе значення має рівноправність психологічних (несоціальних) позицій викладача і курсантів, їх відкритість, бажання зрозуміти точку зору партнера. Виховний потенціал діяльності викладача, ефективність його впливу на особистісне становлення курсантів залежатиме від його вміння налагоджувати з курсантами емоційно комфортні, відверті, емпатійні стосунки.

Висновки. Отже, на основі теоретичних положень педагогічної літератури та з урахуванням власного досвіду основними педагогічними умовами формування професійно-комунікативної компетентності визначено: оптимізацію змісту навчання курсантів у ВНЗ через надання їм професійно-

комунікативних знань і пов'язаних із цим понять; вибір відповідних методів, форм та засобів навчання, зокрема використання на лекційних, семінарських і практичних заняттях таких активних методів навчання, як дискусійні, тренінгові, ігрові та проблемні, а також дослідницького методу при організації самостійної роботи курсантів; створення на заняттях атмосфери доброзичливості і взаємоповаги через налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії між викладачами та курсантами й активізацію діалогічного спілкування між ними.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є розробка моделі формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Список використаної літератури

1. Андреев, Г. И. Формирование профессионально-этической культуры курсантов образовательных учреждений МВД РФ : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Г. И. Андреев. – Чебоксары, 2002. – 213 с.
2. Михайліченко, М. В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / М. В. Михайліченко. – Кіровоград, 2007. – 20 с.
3. Михальская, А. К. Риторика / А. К. Михальская. – 4-е изд., стереотип. – М. : Дрофа, 2007. – 491 с.
4. Нагаєв, В. М. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / В. М. Нагаєв. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.
5. Орлов, Ю. М. Восхождение к индивидуальности : кн. для учителя / Ю. М. Орлов. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.
6. Педагогика и психология высшей школы / под ред. С. И. Самыгина. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 544 с.
7. Подоляк, Л. Г. Психологія вищої школи : підручник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – 2-е вид. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
8. Психология и педагогика : учеб. пособие / [под ред. К. А. Альбухановой и др.]. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.

9. Слостенин, В. А. Общая педагогика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений : в 2 ч. / Слостенин В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. ; под ред. В. А. Слостенина. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – Ч. 2. – 256 с.
10. Смирнов, С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М. : Академия, 2003. – 302 с.
11. Тимченко, Н. С. Формування професійно-етичних якостей майбутніх службовців-митників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / Н. С. Тимченко ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2003. – 20 с.
12. Фіцула, М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с. (Альма-матер).
13. Шиянов, Е. Н. Развитие личности в обучении : учеб. пособие для студентов пед. вузов / Е. Н. Шиянов, И. Б. Котова. – М. : Академия, 2000. – 288 с.
14. Яременко, В. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 3. – 862 с.
15. Костюк, Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013.

Калынюк Н. В. К проблеме формирования и развития профессиональной коммуникативной компетентности будущих офицеров-пограничников

В статье рассмотрены основные педагогические условия и методы формирования профессионально-коммуникативной компетентности будущих офицеров-пограничников, в частности оптимизация содержания обучения, выбор соответствующих методов, форм и средств обучения, создание на занятиях атмосферы доброжелательности и взаимоуважения.

Ключевые слова: профессионально-коммуникативная компетентность, будущие офицеры-пограничники, педагогические условия, методы формирования, курсанты, субъект-субъектные отношения.

Kalyniuk N. V. The problem of formation and development of professional communicative competence of the future officers-borderguards

In the article the basic pedagogical conditions and methods of forming professional communicative competence of the future officers-borderguards,

including optimization of the training content, the selection of appropriate methods, forms and means of instruction in the classroom, the creation of an atmosphere of goodwill and mutual respect.

Key words: *professional and communicative competence, future officers, border guards, pedagogical conditions, methods of formation, students, subject-subject relations.*